

Л. П. Копейцева, М. Тороус
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
(Україна)

ДОМІНАНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Вивчення творчості кожного митця підпорядковане розгляду художньої моделі світу, яка презентує авторське світобачення, розуміння письменником ідеалу, унаочнює значущі для нього складові світу, акцентує відношення між ними.

Саме авторська модель світу є реалізацією індивідуальної концептуальної картини світу автора. Вітчизняні літературознавці авторську модель світу визначають як “певний тип реальності, що була перетворена за законами мистецтва” [2, с. 28].

На думку Ю. Лотмана, художня картина світу синтезує в собі знання митця про дійсність, а художній твір – це суспільний та мистецький світогляд автора, його уявлення про структуру світу, і водночас дослідник відмічає, що з одного боку, художня модель світу відображає об’єктивну дійсність у її найбільш загальних категоріях, а з іншого, – свідчить про авторське світорозуміння [6, с. 225].

У авторській моделі світу певною мірою відбиваються особливості загальної та національної картини світу, однак, зважаючи на те, що ця модель все ж таки є результатом діяльності окремого індивіда – автора, вона у великій мірі репрезентує продукт суб’єктивного світосприйняття. Дослідження поетичної моделі світу дає можливість побачити індивідуальну неповторність, самотність письменника.

Помітною сторінкою в літературі ХХ ст. є постать Олени Теліги, яка стала символом нескореної України, органічно поєднала “слово і чин в ім’я Батьківщини, її свободи і незалежності” [11, с. 57].

Національна модель світу, що витворюється внутрішнім голосом і словом поета, є динамічною домінантою творчості Олени Теліги; пізнати закодовану в ній сутність світу і форми цього кодування є принципово важливим для прочитання її неоднозначного тексту.

Національну модель світу Олени Теліги складають такі конструенти: Україна – Київ – Народ. Є. Маланюк наголошував, що “вся її величезна наснага динамікою духовною і психічною пішла власне в батьківщину” [7, с. 25]. Художнє втілення поняття національної ідеї як інтегративної складової національного руху спостерігаємо у ліричних творах письменниці. Творче кредо поетеси вкладено у рядки програмового вірша “Поворот”: *Заметемо вогнем любові межі / Перейдемо убрід бурхливій воді, / Щоб взяти повно все, що нам належить, / І злитись знову із своїм народом* [9, с. 39]. Бурхлива енергія письменниці виявляється у строгих, лаконічних поетичних рядках: “заметемо вогнем любові ме-

жі”, “крізь біль розлук – у радість стріч”, “у нас душа – криниця, з якої ви п’єте”, “мій біль бринить, зате коли сміюся, то сміх мій рветься джерелом на волю!” [9, с. 39-40].

Дослідники творчості письменниці підкреслюють, що захоплення ідеєю українського суверенітету переповнювало пані Олену, ... зокрема процес боротьби за державність [10, с. 7]. Отже, національна ідея стала наскрізним мотивом ліричної творчості поетеси і особливо викристалізувалася в її поетичній історіософії: *Не треба смутку! Зберемось відразу, / Щоб далі йти дорогою одною* [9, с. 147].

М. Жулинський, осмислюючи творчу долю поетеси, наголошував, що її поезія високої ідейної напруги, “настояної” на гострому усвідомленні появи в її долі такої миті остаточного вибору, яку не можна не відчути, яку не можна оминати. Інакше буде втрачена будь-яка доцільність життя” [4, с. 73].

Одне з центральних місць у поетичному доробку Олени Теліги посідає тема художнього слова, яким вона ніколи не спекулювала, не кидала його на вітер: *Не треба слів! Хай буде тільки діло! // Його роби – спокійний і суворий, // Не плутай душу у горіння тіла, // Сховай свій біль. Зломи раптовий порив...* [9, с. 589].

Особливістю Теліги-поета було те, що їй вдалося висловлювати щиру любов до України, не вживаючи при цьому слова “Україна”. На цю ознаку звернув увагу Ю. Шерех (Ю. Шевельов): “Можна творити поезію високого патріотизму, ні разу не вживати слів батьківщина або вітчизна, можна проїняти творчість палкою любов’ю до України, ні разу не вживши слова Україна...” [10, с. 45]. У її елегантно-карбованих віршах, небезпідставно названих критикою “приватними листами світові” [5, с. 9], вимальовується яскравий образ вольової людини, відданої ідеям національного відродження України, життєлюба, морального максималіста, апологета загальнолюдських цінностей: *Гойдайте ж кличний дзвін! / Крешіть вогонь із кремнів! / Ми ж, радістю життя вас напоївши вщерть, / – Без металевих слів і без зітхань даремних / По ваших же слідах підемо хоч на смерть!* [9, с. 124]. Олена Теліга пішла тим шляхом, який неодмінно закінчується героїчною катастрофою, а відтак, жертва заради Вітчизни – основна тема поезії митця й водночас – тема її життя: *Хочу крикнути в далечінь без краю / І когось на допомогу кликати, / Бо душа моя сьогодні грає / І рушає на шляхи великі* [9, с. 119].

Отже, Олена Теліга була поетом від Бога, її образи й ідеї – оригінальні, форма віршів – елегантна, ставлення до життя – горде. Поетеса лишила нам справжню панську поезію [1, с. 32]. Н. Миронець, аналізуючи творчість Олени Теліги, пише: “Можна тільки дивуватись, як в одній людині сплелися безмежна жіночність, краса, розум, талант, беззастережна хоробрість, незламність [9, с. 4]: *Не треба смутку! Зберемось відразу, / Щоб далі йти дорогою одною* [9, с. 69].

У поетичній моделі Олени Теліги спостерігаються образи, що відповідають земній моделі світу та сфері почуттів, зокрема О. Теліга в листі до Д. Донцова писала: “Я в більшості випадків сідаю писати, щоб передати певний настрій. Не змалювати образ, а лише передати настрої” [10, с. 59].

Для митця мало подати зріз людської душі, яка за словами Л. Мосендза, є “праматір’ю роду” [цит. за: 8, с.5], її потрібно гартувати, як і сильний характер: *Не лічу слів. Даю без міри ніжність / А може, в цьому є й моя сміливість: / Палити серце в хуртовині сніжній, / Купати душу – у холодній зливі / Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив, / Та там, де треба, я тверда й сувора: / О краю мій, моїх ясних привітів / Не діставав від мене жодний ворог* [9, с. 310]. У творі відчувається енергія, любов до життя і бажання жити. Сприйняття душі і серця як духовних центрів особистості залишається незмінним для митця упродовж усього життя. Проте лейтмотивом поетичної творчості Олени Теліги є “Зов Києва”, у якому авторка з емоційною гостротою й художньою довершеністю змалювала стан душі.

Один із дослідників творчості поетеси Б. Рубчак писав: “Це лірика замріяної, примхливої, гордої, пристрасної і дуже “романтичної жінки” [8, с. 376]. Поетеса, яка завжди була прихильницею суворих ритмів, ніколи не втрачала жіночих інтонацій. Наприклад, вірш “Вечірня пісня” – це поезія думки, яка відбиває трагізм людської душі: лірична героїня прощається зі своїм коханим, якого вона має зібрати в похід, *коли простори проріже перша сурма* [9, с. 27]. І поцілунок коханої водночас є м’яким і теплим, що може загасити “*полум’яне пекло в очах і думках*” коханого, і в той же час це непереможна зброя: *Тобі ж подарую зброю: / Цілунок, гострий, як ніж / Щоб мав ти в залізнім свисті / Для крику і для мовчань – / Уста рішучі, як вистріл, / Тверді, як лезо меча* [6, с. 611].

Роль жінки в суспільстві, в житті нації – одна з головних тем лірики Олени Теліги. Жінка, на думку поетеси, – це не рабиня, а помічник і надійний тил чоловіка-воїна, це новий тип особистості – вольової і цілісної. Досить цікавим є твір, який Олена Теліга присвятила чоловікам, прагнучи нагадати їм, що бути чоловіком – означає бути, насамперед, борцем, воїном, а місія жінки – тільки надихати, підтримувати, бути поруч до останнього, а не навпаки: зі списом у руках захищати себе й чоловіка.

Слушною є думка Ю. Бойка про те, що “Олена Теліга як поетка має широкий діапазон чуттєвих засягів, високу поетичну культуру, свіжість і безпосередність образів” [4, с.422].

Улюбленими міфопоетичними образами поетеси є образ Бога, вогню, вітру, душі. Пророчою стала поезія: *І в павутинні перехрестних барв / Я палко мрію до самого рання, / Щоб Бог зіслав мені найбільший дар: / Гарячу смерть – не зимне умірання* [9, с. 399].

Питому частку образно-символічного ряду лірики О. Теліги становлять образи, генетично пов’язані з народнопісенною традицією Особливістю картини світу Олени Теліги є використання архетипно маркованої естетики народнопоетичної творчості: *роздмуханий вогонь, вогонь межі, серце у вогні, клич задимлених вогнів: Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив... / Я – вогонь, я – вихор, / А вони спиняться не звикли* [9, с. 305]. Її душа – буйний вітер: *Моя душа й по темнім трунку / Не хоче слухатись порад / І знову радісно і струнко / Біжить під вітер і під град* [9, с. 399]. У творчості поетеси також зустрічаються такі вирази, як *вогонь отрути чи вина, грона доп’янілі, тіло, налите п’яним сонцем,*

якими авторка нагадує байдужим людям про наближення страшного часу [9, с. 606].

Складовими національної моделі світу Олени Теліги є протест проти байдужості та сірості, прагнення повноти життя, боротьба та героїзм, любов до рідної землі та свого народу, життєва мужність, трагедія еміграції, доля жінки у житті суспільства. Її муза – прикметна передусім синтезом вітаїстичної закоханості в дійсність і вольових імперативів. А її творчість – це показовий приклад взаємозбагачення громадянських та інтимних мотивів.

Для письменниці кодом виступає мова художньої літератури, в відтак її поетична мова багата на метафори (*душа моя горить, душа моя сьогодні грає / І рушає на шляхи великі*), символи (*заметемо вогнем любові межі. Перейдемо убрід бурхливі води*), алегорії (*зашепотіють квіти / І підповзуть, мов нитка провідна*), засновані на звичайних у художній літературі образах *води, вогню, дзвону, птаха, долину, світла, тіні* тощо. Втіленням гіркоти виступають образи *долину, отрути*, а волі – *дзвін, птах, сурма*.

Отже, поетична модель світу письменниці, виявляючи глибоко органічне поєднання національного світосприйняття й індивідуального осмислення і переживання буття, становить собою особливу єдність, у якій взаємодіють архетипне і сучасне, усталені та індивідуальні авторські образи й паралелі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданець Н. Українська література. Нові імена: посібник-хрестоматія / Н. Богданець. – Донецьк: Центр підготовки абітурієнтів, 2000. – 767 с.
2. Головачова Л. Модель світу та форми її художнього вираження / Л. Головачова // Культурологія. – 2010. – № 2. – С. 7 – 9.
3. Гроно нездоланих співців: Літературні портрети українських письменників ХХ сторіччя. – К.: Художня література, 1997. – 457 с.
4. Жулинський М. Нариси про життя і творчість / М. Жулинський – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1991. – 123 с.
5. Качуровський І. Творчість Олени Теліги на тлі світової жіночої лірики / І. Качуровський // Самостійна Україна. – Ч. 4 / 466, жовтень-грудень, 1997 р. – С. 1 – 13.
6. Лотман Ю. Аналіз поетического тексту / Ю. Лотман // О поэтах и поэзии. – 1996. – 846 с.
7. Маланюк Є. Книга спостережень: у 2 т. / Є. Маланюк – Т. 1 – К.: Рад. школа, 1966. – 226 с.
8. Рубчак Б. Українське слово: у 2 т. / Б. Рубчак – Т. 2. – К.: Основа, 1994. – 562 с.
9. Теліга О. Вибрані твори / упоряд. О. Зінкевич / О. Теліга – К.: Смолоскип, 2006. – 344 с.
10. Теліга О. Листи. Спогади / упоряд., вст. ст., прим. Н. Миронець / О. Теліга – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – 400 с.
11. Шерех Ю. (Шевельов Ю.) Третя сторожа: Література. Мистецтво ідеології / Шевельов Ю. – Балтимор, Торонто: Смолоскип, 1991. – 296 с.